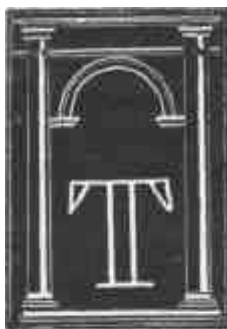

DR. BALASSA JÓZSEF: A MAGYAR NYELV

őbb mint ezer éve él Európa keleti részén, a Duna és a Tisza völgyében s a Kárpátok alján egy nép, amelynek nyelve szókincs, szerkezet és egész alakulata tekintetében eltér az őt minden oldalról körülvevő indogermán nyelvektől. A magyar nép az Urai-hegység nyugati lejtője alatt elterülő vidékről indult útnak évezredekkel ezelőtt, elszakadva fajrokonaitól, új hazát keresve délnyugat felé ismeretlen vidékeken és vitte magával legbecsesebb szellemi kincsét, a magyar nyelvet.

A magyar nyelv a nagy ural-altáji nyelvcsoporthoz finn-ugor ágának egyik tagja; legközelebbi rokonai az Oroszország területén élő vogul, osztják, zürjén és votják nyelvek. A rokon népek közül önálló államot tudott alkotni a magyaron kívül még a finn és az észti nép. A finn-ugor nyelveket beszélő népek egymástól elszakadva, a történelem és a szellemi fejlődés legkülönbözőbb fordulatain mentek keresztül; műveltségi fokuk, életmódjuk, jellemük és gondolkozás módjuk ma rendkívüli módon eltér ugyan egymástól, de megmaradt mint összekötő kapocs a közös eredetű nyelv szókincsének eredeti tartalma és szerkezetének közös vonásai. Ez a különszakadt magyar nyelv nagy vonzóerőt gyakorolt minden népre, amely vele érintkezett s törökök és szlávok, kunok és jászok, megtanulva a nyelvet, beleolvadtak a magyar népbe s a századok folyamán eggyé forrottak s megalkották a magyar nemzetet. S ez a magyar nemzet, történetének minden vihara között, kitartó hűséggel és rajongó lelkesedéssel ragaszkodott ősei nyelvéhez és sem politikai elnyomás, sem az idegen

kultúrák csábításai nem tántorították el tőle. Ez a hűség és ragaszkodás a nyelvhez tette lehetővé, hogy az összes rokonnépek közül a magyar tudott leggazdagabb, legvirágzóbb irodalmat teremteni s hogy nagy költőink és íróink műveiben élvezhetjük a magyar nyelv szépségét s minden más nyelvvel versenyezni tudó kifejező erejét.

A világon számtalan nyelv él, s ezek nemcsak abban különböznek egymástól, hogy más-más szavakkal jelölik meg a dolgokat és a fogalmakat, hanem a nyelv szerkezete, a gondolatok kifejezésének módja is a legváltozatosabb képet tárja elénk. A nyelvbeli kifejezés módja összefügg mindig az illető nép lelki világával, gondolkozásmódjával, érzéseivel, sőt néha erkölcsi felfogásával is. A nyelven keresztül belepillantathatunk az illető nép lelkébe, megítélhetjük műveltségét, következtethetünk életmódjára, egész szellemi habitusára. Ilyen szempontból igyekszünk jellemezni a magyar nyelvet, bemutatni szerkezetének legsajátosabb vonásait, szembeállítva más művelt nyelvek sajátosságaival és végigkísérni szókészletének történetén a legrégebb korszak egyszerű életmódjától a műveltség, az állami és a gazdasági élet mai fejlettségéig.

Az élő nyelvnek egyik legjellemzőbb, legfeltűnőbb sajátása a *kiejtés*, az egyes hangok képzése s az összefüggő beszéd zenéje, a hangsúly és a hanghordozás. Az idegen, aki először hall valamely nyelvet, semmit sem ért a tartalmából s csak a kiejtés zenei elemei alapján alkot magának képet az illető nyelvről. A magyar nyelv kiejtésének három nagyon jellemző vonását kell kiemelnünk. Az egyik a magánhangzók és a mássalhangzók kellemes váltakozása, a germán és szláv nyelvekben gyakori mássalhangzótorlódás hiánya, s ez a kiejtést lággyá, könnyűvé teszi. A másik sajátosság a magánhangzók illeszkedése, harmóniája; a kiejtésnek egy olyan törvénye, mely több más urál-altaji nyelvben is megvan, mint pl. a finnben és a törökben. A magyar szavakban ugyanis vagy csak mély (*a, á, o, ó, u, ú*) vagy csak magas magánhangzók (*e, é, i, ö, ő, ü, ü*) fordulnak elő s a ragoknak és képzőknek is rendszeren két vagy három alakjuk van, melyek a hangrendi illeszkedés törvényei szerint tapadnak a szóhoz. Pl. *ad, adás, adogatás, adós, adósság* stb; *kér, kérés, kéregetek, kérelem* stb. A történelmi fejlődés folyamán, különösen idegen szavak átvételével némileg megzavarodott a hangrendi illeszkedés tisztasága és ma az: *i*, néha az *é* és az *ú*. n. zárt *e*, noha magashangok, előfordulhatnak mélyhangú szavakban is, pl. *király, céloz, leány*. Azonban még ma is áthatja az egész magyar szóragozást és szóképzést a magánhangzók ez a harmóniája, a magyar nyelv zenéjének az a jellemző sajátása, hogy a szó első tagja megüti az alaphangot s ehhez igazodik azután az egész szó hangzása. A magyar nyelv kiejtésének harmadik jellemző vonása: a hangsúlyozás, a hanghordozás módja. Ebben a tekintetben is kiemelkedik a szó első tagjának nagy fontossága. A magyar nyelvben ugyanis minden

szónak vagy több szóból álló összefüggő szócsoporthoz, az ú. n. szólamnak első tagja hangsúlyos, ez emelkedik a hang erejével, nyomatókéval a többi szótag fölé. Az első, legnagyobb nyomatókú szótag után egy gyengébb és egy ennél kissé erősebb nyomatókú szótag váltakozik egymással a szó végéig. Tehát a magyar hanghordozás olyan, mint egy hullámzó mozgás, melynek legerősebb hulláma az első szótag s azon túl kisebb-nagyobb hullámok sorakoznak szabályszerűen egymás mellé. Ez a hanghordozásmód élesen megkülönbözteti a magyar kiejtést az indogermán nyelvek hanghordozásától. A germán nyelvekben, a németben, az angolban a hangsúly erősen kiemel egy szótagot a szó belsejében, a többi szótag hangsúlya eltölpül mellette. És akármelyik szótag lehet ez a kiemelt rész. A francia nyelv hanghordozása a szó vége felé hullámzik dallamosan és itt emelkedik legmagasabbra. Az olasz hanghordozás hasonlít aránylag legjobban a magyarhoz, csak hogy a kiemelt szótag ritkán az első, hanem leggyakrabban az utolsóelőtti vagy az utolsó szótag. A magyar kiejtésnek ez a három sajátossága, a magánhangzók és a mássalhangzók arányos váltakozása, a magánhangzók illeszkedése és a nagyobb ellentétek nélküli egyenletes hangsúly teszi a nyelvet az idegen fül számára is olyan lággyá és dallamossá.

A magyar nyelvnek az a sajátossága, hogy a szó eleje a legfontosabb s ez emelkedik jelentőség tekintetében a többi fölé, a magyar nyelv *alak-tani szerkezetének* is egyik legjellemzőbb vonása. Az indogermán nyelvekben a főnevet körülveszik a prepozíciók és a névutók, hozzájárulnak ragok, átalakul a szótó, hogy a szó elhelyezkedhessen a mondatban. A magyarban minden olyan nyelvtani elem, mely a szónak mondatbeli helyét jelöli ki s a többi mondatrészhez való viszonyát állapítja meg, a főnév után következik. Pl. a németben így mondjuk: *in dem Hause*, az angolban *in the house*, a franciában *dans la maison*, a magyarban ellenben: *a ház-ban*. S a szó minden mondatbeli viszonyát a szó után következő rag vagy névutó jelöli: *a ház-hoz*, *a ház mellé*, *a ház mögött* stb. Ugyanígy van a birtokos kifejezésekkel is. A német azt mondja *mein Haus*, az angol *my house*, a francia *ma maison*; a magyarban megmarad elől a főnév s utána következik a birtokos személyrag: *ház-am*, *ház-ad* stb. A többesszámot és a tárgyat az indogermán nyelvek részben a névelő, részben a szótó változásával jelölik; a magyarban a változatlan tőhöz járul a többesszám képzője, a tárgy ragja: *ház-ak*, *ház-at*. Ahol a magyarban a szótó megváltozik, az pusztán hangtani változás, rendszeren a régi szótó megőrzése a ragok, képzők előtt, mint pl. *ló* és *lov-ak*, *kéz* és *keze-k*. S a szó vagy szócsoporthoz tartozó fontossága irányítja az egymáshoz tartozó szavakból álló kifejezések alakulását is. Ez az oka, hogy a tulajdonnevekben a családnév megelőzi a keresztnévet, az állást, a rangot, a címet jelölő szavakat. A magyarban azt mondjuk: *Nagy János ügyvéd úr*, németül:

Herr Rechtsanwalt Johann Nagy, franciául: *Monsieur l'avocat Jean Nagy*. Tehát a szavak sorrendje ép az ellenkező; kezdjük a legfontosabbal, a család nevével, ezt követi a keresztnév, evvel a kettővel megjelöltük az egyént, azután következik a mellékesebb, a foglalkozás, s végül mint legjelentéktelenebb, a megtisztelő *úr* címzés. A nyelv szerkezetének ebben a sajátosságában van valami keleti nyugalom, mely mindig egyformán a legfontosabbal kezdi mondanivalóját s amellé sorakoztatja mindazt, ami ennek közelebbi meghatározására szolgál. De megvan benne a logikus gondolkozásnak, a fontosság, a jelentőség megérzésének a jele is.

Erről a logikus gondolkozásról tesz tanúságot a magyar nyelv szerkezetének egy másik sajátossága, t. i. az, hogy a helyi viszonyok három irányát következetesen és világosan meg tudja jelölni. A helyet jelentő ragoknak, névutóknak és határozóknak mindig három alakjuk van, amelyek az irány három kérdésére felelnek: hol? honnan? hová? Pl. *-ben-bőli, -be; előtt, elöl, elé; alatt, alól, alá*. S a helyhatározásban a hangrendi illeszkedés is segítségére van a nyelv világos, logikus szerkezetének. A mutatónévmásnak és igen sok határozónak ugyanis két alakja van, egy magashangú és egy mélyhangú. Ezek közül a magashangú mindig közelre, a mélyhangú mindig távolra mutat: *ez az, itt ott, innen onnan, ide oda, erre arra* stb.

A névszók használatának még két eredeti sajátosságát emeljük ki. Az egyik a nyelvtani nemnek teljes hiánya. Nemcsak abban mutatkozik ez, hogy nincs a nemi különbségnek megfelelően két vagy három névelő, hanem a névmások használatában sincs nemi különbség. A német *er, sie, es*, a francia *il, elle*, az angol *he, she, it*, a magyarban egyaránt *ő* vagy *az*. A nemi különbség helyébe egy fontosabb vonás, az élőlény és az élettelen tárgy, az ember és az állat megkülönböztetése lép, mert az *ő* élő egyénekre, az *az* állatra és tárgyra mutat. A nemi különbség nyelvtani formája teljesen hiányzik a magyar nyelvből, s ha az embereknél és állatoknál meg kell különböztetni a nemeket, ez mindig külön szóval történik. A másik sajátosság, melyre rá akarunk mutatni, az egyes szám sokkal általánosabb, gyakoribb használata, mint más nyelvekben. Számnév után mindig egyszámban marad a főnév (*tíz ember*), mintha úgy gondolkozna a nyelv, hogy a számnév eléggé megjelöli a többséget, felesleges még a főnevet is többszámba tenni. Az egy csoportot alkotó tömeget is rendszeren egyszámban mondjuk: *almát, virágot szed, tojást árul, szőlőt vettem, bútorot akarok venni*. A páros testrészeket egységesnek, egynek fogja fel a magyar nyelv és egyszámban beszél róluk: *felemelte szemét, kezébe tette le sorsát, saját fülemmel hallottam*. Az egyik testrészt magát csak félnek tekinti a nyelv, ezért mondjuk: *fél szemére vak, féllábú kol-dus, félvállról vette a dolgot, fél kezébe kapta, fél füllel hallottam*.

Az igeragozás és igeképzés világossága és gazdagsága szintén jel-

lemző vonása a magyar nyelvnek. Az igeidőhöz járulnak az idő és a mód-jelek s ezt követik a személy ragok. Nem az igeidők sokasága teszi gazdaggá a magyar igeragozást; sőt ellenkezőleg, ebben a tekintetben erősen leegyszerűsített, logikus gondolkodásra valló rendszert találunk. A mai magyar nyelv csak három időalakot ismer: a jelent, a múltat és a jövőt (*írok, írtam, írni fogok*). Az igemódok közül is csak a legvilágosabbakat, a beszéd tartalmának kifejezésére legszükségesebbeket ismeri: az elbeszélés egyszerű alakját, a jelentő módot, (*írok, kérek*), a parancsot kifejező felszólító módot (*írj, kérj*) és a feltételes cselekvést, óhajtást kifejező feltételes módot (*írnál, kérnél*). A magyar igeragozásnak különös jellemző vonása, ami erősen megkülönbözteti az indogermán nyelvektől, a tárgyas igeragozás; a ragozásnak az a képessége, hogy egyes személyragokkal az ige meg tudja jelölni az alanyon kívül a határozott tárgyat is: *írom, írod* (a levelet), *kérlek, várlak* (téged, titeket).

Az igeképzés is visszatükrözi a magyar nyelvnek azt a már említett jellemvonását, hogy a szótőhöz csatlakoznak a különféle nyelvtani viszonyokat kifejező elemek. Amit az indogermán nyelvek csak két-három szóval tudnak kifejezni, arra a magyar nyelvnek gyakran egy szó is elég. Erről tanúskodnak a műveltető és a ható igeik. *Er kann schreiben, he can write, il peut écrire*, magyarul így van: *írhat*. Ezt is: *schreiben lassen, faire écrire, to let write*, magyarul egy szóval mondjuk: *íratni*. S a tárgyas ragozás is lehetségessé teszi, hogy egy szó sokat foglaljon magában, pl. ezt az egy szót: *látalak*, más nyelvek csak négy szóval tudják kifejezni: *Ich habe dich gesehen,; have seen you, je vous ai vu*.

Minden nyelv szókészlete magában rejti az illető nép összesűrített történetét. Megláthatjuk benne ősi életmódját, kezdetleges műveltségét; megelevenednek előttünk a történelemelőtti korok vándorlásai, a barátságos és ellenséges érintkezések a szomszédos népekkel, a foglalkozás, az életmód változása, a műveltség, az állami és vallási élet fejlődése. Mindezt kifejthetjük a szókészlet megkövült emlékeiből, a szavaknak egymás fölé rakódott rétegeiből, épúgy, mint ahogy a geológus a föld rétegeiből meg tudja állapítani az állati és a növényi élet történetét.

Azok a szavak, amelyek a rokon finn-ugor nyelvekkel közösek, tehát a magyar nyelv ősi szókincsét alkották, egy egyszerű, patriarchális, állattenyésztéssel és vadászattal foglalkozó nép szellemi állapota mellett tanúskodnak. A családtagok nevei ehhez az ősi szókészlethez tartoznak: *anya, anyja, nő, fiú, férj, vő, meny, ágy*; továbbá a testrészek nevei: *fő, fej, haj, szem, fül, fog, nyelv, kéz, váll, mell, szív, máj* stb. A természet jelenségeit is meg tudta nevezni saját szavaival: a vizet, a tüzet, a jeget, a felhőt; a folyónak eredeti régi neve volt: *jó*. Az állatok közül ismerte a lovat, az ebet, a nyusztot, a sült (süldisznó), a halat, a ludat, a lepkét, a férget; a növényvilágból a fát és részeit, a kérget, a gyökeret; az ás-

vány világból az ólmot és a követ. Az ősi szókincshez tartozó szavak a halászat köréből a *háló*, a vadászat köréből a *nyíl*. Ismerték a legegyszerűbb étellel összefüggő cselekvéseket: *ad, jön, megy, visz, él, hal, ég, fáz-ik, fed*, em-ik (a. m. szopik, v. ő: emlő, csecsemő), *köt, sző, fon, varr*, stb. A legegyszerűbb tulajdonságok neveit is ismerték: *hosszú, könnyű, sovány, vékony, új, jó, rossz, meleg, nyers, mély* stb.

Erre a primitív szókincsre rakódott századok folyamán az idegen szavak számos rétege, amint új életmódba jutott és új műveltséggel gyarapodott a magyar nép. Ezek az ősrégi időkben átvett idegen szavak teljesen hozzásimultak a magyar nyelv hangalakjához, úgyhogy igen sok esetben csakis a kutatók éleseszű elemzése tudja kimutatni a szavak eredeti forrását. A legrégebbi idegen elemek még az ázsiai korból valók, a Kr. előtti III. századnál régebbi időből, amidőn iráni népek (ó-perzsa, zend) szomszédságába jutott a magyar, más finn-ugor népekkel együtt. Ekkor tanulta meg tőlük az arany, az ezüst ismeretét, iráni eredetűek a *mező, méz, méh* szavak és a számnevek közül a *tíz, száz, ezer*. Nagy átalakító hatással volt a magyar nyelvre a hosszú ideig tartó érintkezés és részben összeolvadás egy törökfajú néppel, amely a bolgár törökségnek egy ága volt s a mai csuvas nyelvnek közeli rokona. Ez a török hatás már a Kr. u. III. században kezdődött s egész a IX. századig tartott. A magyar nép ebben a korszakban nagy átalakuláson ment keresztül, mert megtanulta ettől a török néptől a földművelést és az állattenyésztés új ágait. Ezáltal számtalan új szóval gazdagodott a magyar nyelv. Az állatok nevei közül ekkor jutottak be a magyarba a *béka, bika, borjú, disznó, ökör, tinó, üdő, kecske, tyúk* stb. A növények nevei közül: *árpa, búza, borsó, bors, kender, gyümölcs, mogyoró, szőlő* s a földműveléshez tartozó szavak közül: *szérű, karó, boglya, eke, sarló, tarló, arat, szűr* és a *bor*. A szerszámok és egyéb házieszközök nevei közül: *balta, bicsak, bölcső, kancsó, korsó, tükör, gyertya, gyűszű, kantár, gyeplő, gyöngy* stb. S ekkor ismerkedett meg a magyar nép a *tenger*-rel is.

Ez az életmódjában és szókincsében erősen átalakult magyar nép a IX. század végén jutott el a Tisza és a Duna vidékére s új, állandó hazát alapított a már századok óta vándorló magyarság. Itt nagy tömegben talált szláv lakosságot, amely ezentúl együtt élt vele, megtanulta a hódítók nyelvét s idővel teljesen beolvadt a magyar népbe. Ettől a szláv néptől tanulta meg a magyarság a fejlettebb földművelést, az egyhelyben lakást, az állami élet kifejlesztését, több iparágat és tőlük vette át a kereszténységet. Természetes, hogy ez a nagy műveltségi hatás mély nyomokat hagyott a magyar nyelv szókincsében és alig van fogalmi kör, melyben ne találunk legalább néhány szláv eredetű szót. Szláv eredetű szavak: *keresztény, pogány, pap, barát, apát, püspök, apáca, oltár, kereszt, karácsony*, továbbá: *király, császár, bán, vajda, ispán, bajnok, vitéz, zászló*;

a földművelés és ipar számos szava: *borona, rosta, barázda, parlag, kazal, széna; kovács, takács, molnár, mészáros*; a fejlettebb háztartás szavai közül: *konyha, pince, pitvar, asztal, pecsenye, ebéd, vacsora, uzsonna*; az állatok nevei közül: *medve, macska, kakas, jérce, harcsa, kecsge* stb., a növények nevei közül: *gabona, zab, rozs, lencse, bab, dinnye, szilva, cseresznye* stb.

A királyság megalakulásával állandóbb lett a magyar nép élete, beilleszkedett az európai államok közösségébe s műveltség tekintetében együtt haladt a szomszédos német és olasz néppel; művelődésére nagy hatással volt még a klasszikus és a középkori latinság is. Ezeknek a hatása is meglátszik a magyar nyelven, sok német, olasz és latin szó jutott a nyelvbe, de ez a hatás most már nem volt olyan mélyreható, olyan gyökeres, mint a megállapodás, a letelepedés első századaiban.

Hogy a magyar nemzet olyan gazdag és sokoldalú irodalmat tudott teremteni, ebben nagy része van a magyar nyelv szókincsbeli gazdagságának. Mert nemcsak idegen elemekkel tudott gazdagodni a magyar nyelv, hanem a szóképzés könnyűsége és változatossága, a szavak világos összetétele is bővítette a nyelv szókészletét. Lehetetlen kísérlet szám szerint megállapítani valamely nyelv szókincsbeli gazdagságát, mert hisz minden nyelv tartalma csaknem napról-napra változik; új szavak keletkeznek vagy jutnak forgalomba, mások elavulnak, kihalnak. S kérdés az is, hogy az idegen szavak közül, amelyeket az élőnyelv használ, melyiket tekinthetjük már az illető nyelvhez tartozónak s melyiket nem. Tehát nem pontos számként, csak hozzávetőleges tájékozásul említjük meg, hogy a Czuczor és Fogarasi által készített Magyar Nyelv Szótára 110.000 cikkből áll. Az igaz, hogy ezek között sok ma már nem élő s akkor is csak erőszakosan képzett szó van. A M. T. Akadémia egy Címszó-jegyzékben összegyűjtötte az 1900-ig megjelent fontosabb magyar szótárak szóanyagát; ez 122.000 szót¹ tartalmaz. Ebben benne vannak a régi nyelv ismert szavai és a nyelvjárásokból összegyűjtött szavak is. A magyar szókincsnek egyik legtermékenyebb gazdagítója a szóképzés nagy könnyűsége és változatossága. Csak az igeképzés nagy gazdagságára akarunk rámutatni, a magyar nyelvnek arra a sajátosságára, hogy a cselekvés minden formáját, a szenvedő és a visszaható igét, továbbá azt is, hogy mással végeztetjük a cselekvést (műveltető ige), vagy a cselekvés lehetőségét (ható ige) képzővel fejezi ki, nem pedig összetétellel, körülírással, mint más nyelvek. Nézzük az *ad, véd* igék alakjait: *adatik, adódik, adat, adhat; védetik, védekezik, védet, védhet*. Képzővel fejezi ki a magyar nyelv azt is, hogy a cselekvés csak egyszer vagy gyakran történik; ilyen ige párok: *dobban* és *dobog, csattan* és *csattog, harsan* és *harsog, emelint* és *emelget, szokken* és *szökdös*.

A szavak jelentésének finom árnyalataira igen gyakran külön-külön

szava van a magyar nyelvnek. Az öregség kifejezésére a mellékneveknek egész sora szolgál, melyeknek mindegyike más-más árnyalatot fejez ki: *öreg, vén, agg, koros, idős* élő lényekre vonatkozik, *régi, ó, avult, ócska* tárgyakra. A szeretet kétféleségének kifejezésére csak a magyar nyelv fejlesztette ki a *szeretet* és a *szerelem* szót, hogy megkülönböztesse a rokoni és baráti vonalmat a két nem közötti mélyebb érzelemtől. A rokonsági viszonyban a korkülönbséget tekintve a magyar nyelv a legfontosabbnak, ezért külön szava van a *bátya* és *öcs*, a *néne* és *húg* számára az idegen *Bruder* és *Schwester*, *brother* és *sister*, *frère* és *soeur* szavakkal szemben; míg ezek az összefoglaló elnevezések nem voltak meg a magyar nyelvben csak a nyelvújítás kora csinálta a *fivér* és *nővér* szavakat.

A magyar nyelvnek még egy érdekes vonására kell rámutatnunk; arra, hogy noha vannak nyelvjárási különbségek az egyes vidékek nyelve között, az eltérés köztük sehol sem olyan nagy, hogy a kölcsönös megértést megnehezítené. A francia, olasz, angol, német nyelvjárások közt igen gyakran olyan nagy különbség van, hogy a különböző vidékről valók egymást meg sem értik. A magyar a magyart mindenütt megérti, akár a Dunántúlon, akár a Tisza vidékén, akár Erdély bércei között született. A magyar nyelvnek ez az egysége egyúttal legszebb szimbóluma a magyar nemzet történeti és természetes egységének.

